

В. Г. Ковальчук,
к.е.н.,
заступник голови Чугуївської РДА,
Харківська обл., м. Чугуїв

ЦІЛІ ТА КРИТЕРІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто регіональний розвиток як сукупність соціальних і економічних цілей. Доведено необхідність врахування факторів впливу на процес соціально-економічного розвитку, чіткого визначення його пріоритетів. Пропонується система критеріїв (характеристик розвитку) та відповідних показників.

Ключові слова: цілі, критерії, пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів.

Упродовж останніх років процес регіоналізації економічного та соціального розвитку придбав характер загальної тенденції, що відбиває закономірності демократизації всіх сфер життя сучасного суспільства. У вітчизняних умовах, збігшись з реформуванням та іншими перетвореннями в економіці та суспільстві, він виявився активізований процесами децентралізації управління, передачею в регіони певних повноважень місцевим органам влади та відповідальності за їх діяльність, що істотно розширює соціально-економічний і державний статус окремих територій. Цим пояснюється системний характер регіоналізації в Україні, обумовлений також вектором лібералізації всіх сторін життєдіяльності країни та регіонів у міру трансформації суспільства від командно-адміністративної моделі до соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Вивченням закордонного досвіду економічного розвитку територіальних громад та питаннями його використання на пострадянському просторі займалися такі українські й російські науковці, як Н. Агафонов, Є. Алаєв, В. Бутов, С. Валентей, З. Варналій, А. Гранберг, А. Дружинін, Е. Зінь, В. Лексин, Т. Морозова, Н. Некрасов, Н. Чумаченко, А. Швецов, Р. Шніппер та ін. Засади сучасної моделі регіонального розвитку, за якою стійкого розвитку можна досягти шляхом забезпечення динамічного зростання, рівноваги, взаємоузгодженості та збалансованості всіх сфер регіональної системи як

основних характеристик стійкості розвитку регіону обґрунтував І. Кондіус [4, с. 176].

Науково-методологічні засади оцінки рівня соціально-економічного розвитку систем регіону, які, враховуючи особливості соціально-економічних процесів, характеризують складність і багатофакторність такої оцінки, поглиблено в наукових працях О. Черевко [9, с. 60]. І. Жилияєв удосконалив методологію дослідження «регіону як системи, траєкторію розвитку якого змінюють кризи» [2, с. 7]. В дослідженнях В. Дармограй розглянуто перспективи розвитку регіональної соціально-економічної системи на основі оцінки рівня комплексного розвитку регіону з урахуванням концептуальних ідей та технологій [1, с. 154]. У працях Т. Уманець визначено теоретико-методичні засади вимірювання регіонального економічного розвитку [8, с. 27].

У науковій літературі виділяють різноманітні фактори впливу на процес регіонального розвитку – демографічні, природно-ресурсні, соціально-економічні, екологічні, а також історичні, політико-правові, організаційні, технологічні, кадрові тощо. Частина цих факторів впливає на регіональний розвиток ззовні (вплив держави, міжнародних органів та організацій, а також – глобалізація і європеїзація); інша частина факторів генерується на рівні регіону і значною мірою залежить від рівня управління. Але, недостатньо проробленими залишаються питання впливу цих факторів, якому властива нерівномірність і зміни залежно від конкретних обставин, що вимагає від органів влади відповідного моніторингу ситуації та вироблення механізмів належного реагування. Для успішного формування засад регіональної політики і нової структури регіонального управління так необхідне з'ясування проблем, пов'язаних з дослідженням регіонів та їх розвитку.

Усвідомлення того, що розвиток регіонів є процесом багатовимірним і багатоаспектним та включає в себе зростання виробництва і доходів, перетворення в інституційній, соціальної, адміністративної структурах суспільства, зміни в суспільній свідомості, традиціях і звичках, доводить необхідність розглянути його з точки зору сукупності різних соціальних і

економічних цілей, проаналізувати критерії і відповідні їм показники соціально-економічного розвитку, враховувати сукупність факторів, які впливають на оптимізацію регіонального управління.

Деякі фахівці під регіональним розвитком розуміють кількісні та якісні зміни внутрішньої соціально-економічної структури регіонів. Згідно з Методикою Всесвітнього економічного форуму, перемінні, які визначають даний розвиток в середньої та довготермінової перспективі, поділяються на три категорії: технологічні, інституційні та макроекономічні.

Слід уявляти, що дані фактори можуть робити на регіональний розвиток прогресивний або деградаційний вплив, який має вираз у трьох його вимірюваннях: динаміці населення і робочої сили; зростанні капіталу (фінансових нагромаджень і виробничих потужностей); підвищенні продуктивності. Вони призначені забезпечити ріст продуктивності праці, трудових ресурсів, капіталу. При цьому повинні враховуватися загальнодержавні пріоритети, інтереси та можливості регіонів.

У даний час основною метою економічного розвитку більшості країн і їх регіонів є поліпшення якості життя населення. Невипадково в Програмі економічних реформ України на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» визначені завдання, які також спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої й конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективної системи державного управління, і зрештою – на підвищення добробуту українських громадян [3].

Виконанню поставлених завдань сприяє використання в якості цілей соціально-економічного розвитку регіону, перш за все, таких, як збільшення доходів, поліпшення освіти, харчування та охорони здоров'я, зменшення бідності, оздоровлення навколишнього середовища, рівність можливостей, розширення особистої свободи, збагачення культурного життя населення.

Досліджуючи стан та перспективи регіонального розвитку, необхідно виділяти довгострокові і короткострокові цілі та відповідні їм критерії

економічного розвитку країни. Наприклад, в якості довгострокових цілей можуть бути визначені становлення і розвиток постіндустріального суспільства, створення робочих місць вищої кваліфікації, підвищення рівня життя всіх громадян регіону, включаючи рівень освіти, охорони здоров'я і культури. Як короткострокові цілі розглядаються подолання кризи і досягнення конкретних величин приросту валового національного продукту в наступному році, кварталі, місяці та ін.

Відповідно до цілей розвитку регіонів будується система критеріїв (характеристик розвитку) і показників, якими вимірюються ці критерії. Незважаючи на деякі відмінності між країнами і регіонами в ієрархії цінностей і в цілях розвитку, міжнародні організації оцінюють ступінь розвитку країн і регіонів за деякими універсальними інтегральними показниками. Одним із таких показників є індекс розвитку людини, розроблений в рамках Програми розвитку ООН.

При цьому для розрахунку використовуються три показники економічного розвитку: очікувана тривалість життя при народженні, інтелектуальний потенціал (грамотність дорослого населення і середня тривалість навчання), величина душевого доходу з урахуванням купівельної спроможності валюти і зниження граничної корисності доходу.

Поряд з інтегральним показником, яким є індекс розвитку людини, можна використовувати і окремі показники розвитку регіонів. Серед них: національний дохід на душу населення, рівень споживання окремих матеріальних благ, ступінь диференціації доходів, тривалість життя, рівень фізичного здоров'я та освіти.

Особливу роль у визначенні рівня економічного розвитку регіону мають традиційні показники, що описують рівень виробництва і споживання благ і зростання цього рівня в розрахунку на душу населення: валовий національний продукт (ВНП), валовий внутрішній продукт (ВВП), реальний ВНП на душу населення, темпи зростання цих показників.

Для оцінки динаміки розвитку доцільно використовувати показники, що характеризують темпи економічного зростання в регіоні. У першу чергу це темпи душевого доходу, продуктивності праці, а також темпи структурної деформації виробництва і суспільства. Вплив на темпи економічного зростання – життєво важливе питання для економічної політики як країни в цілому, так і окремого регіону.

Отже, на рівні регіону вважаємо за доцільне розглядати такі критерії і відповідні їм показники соціально-економічного розвитку: ВВП або ВВП (як абсолютна величина і в розрахунку на душу населення) і темпи зростання цих показників; середній рівень доходів населення і ступінь їх диференціації; тривалість життя; рівень охорони здоров'я, якості медичних послуг, освіти; споживання матеріальних благ і послуг; стан навколишнього середовища; розвиток малого бізнесу; культурне збагачення людей.

Насправді завжди одні регіони в певний період характеризуються більш високими, інші – більш низькими показниками соціально-економічного розвитку. Сформоване міжрегіональне співвідношення може змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин.

На наш погляд, для характеристики рівня соціально-економічного розвитку регіону можна розглядати запропоновані відомим ученим-регіоналістом М. Некрасовим як узагальнюючі показники:

- сукупний суспільний продукт (загальний обсяг виробництва матеріальних благ і послуг у галузях матеріального виробництва, його галузева і вартісна структура);
- чисту продукцію регіону – новостворену вартість, як основну характеристику вимірювання ефективності регіональної економіки;
- використаний національний дохід (частка регіону в споживанні);
- кінцеву продукцію регіону – частина сукупного суспільного продукту, яка забезпечує формування фонду споживання, накопичення та відшкодування використаних основних фондів, а також йде за межі регіону, тобто в неї

входить частина проміжного продукту, яка йде і використовується за межами регіону;

– необхідний і додатковий продукт: необхідний – зарплата і відповідні виплати, додатковий – прибуток, податок на додану вартість і різні платежі за використувані ресурси;

– показники ефективності – матеріаломісткість, фондомісткість, трудомісткість [6].

Сьогодні в умовах переходу до нової системи управління, коли завдання щодо створення умов життєдіяльності лягає на регіональні органи влади, з'явилися нові підходи до визначення ефективності, при цьому відповідальність регіональних органів влади поєднується з конкретними повноваженнями і можливостями реалізації своїх функцій.

Слід відмітити, що розглядаючи функції управління регіональних органів влади, А. Маршалова і О. Новоселов зупиняються на створенні збалансованої пропорційної системи, тобто аналізують процес управління розвитком регіону як формування регіональних пропорцій, залежно від характеру взаємозв'язків між елементами відтворювального процесу виділяють шість груп пропорцій:

– загальноекономічні (фонд накопичення і фонд споживання, виробничої та невиробничої сферою, виробничими та невиробничими капіталовкладеннями, витрати і результати суспільної праці);

– структурні (районоутворюючі та допоміжні галузі, видобувні і переробні галузі, сільське господарство та переробка, потреба в транспорті і розвиток транспорту);

– соціально-економічні (особисте і суспільне споживання, платоспроможний попит на ринку і пропозиція, чисельність населення та житлове господарство), що відображають рівень життя;

– економіко-демографічні (приріст та вибуття трудових ресурсів, чисельність зайнятого та непрацюючого населення, трудовими ресурсами і наявністю робочих місць, міським та сільським населенням);

– економіко-екологічні (експлуатація і відтворення природних ресурсів, сировинних потенціалом і виробничими можливостями);

– фінансово-економічні, які лежать в основі механізму управління регіональною економікою (виробленої чистою продукцією та використаними на території регіону національним доходом, бюджетом регіону та необхідними ресурсами, частки податків і платежів, що надходять у державний і регіональний бюджети, внутрішніми і зовнішніми фінансовими джерелами та ін.) [5].

Фінансово-економічним пропорціям належить вирішальна роль в об'єднанні всіх пропорцій у систему, що утворює регіональний відтворювальний процес. Регіональні пропорції обумовлюють критерії розвитку, тісно взаємопов'язані, встановлення прямих і непрямих зв'язків між ними та механізму їх прояву становить основу управління регіоном.

Певний інтерес, на нашу думку, має розглянутий В. Щепакіом підхід стосовно складових соціально-економічної системи, як основи розвитку регіону. За допомогою методу декомпозиції на першому рівні проведено поділ системи на дві взаємозалежні підсистеми: соціальну та економічну, що знаходяться у взаємодії та взаємовпливі. Для досягнення збалансованого розвитку системи необхідно, щоб динамічно розвивались обидві складові. На другому рівні декомпозиції виокремлено дві підсистеми [10, с. 40]: регіонально-залежну та ринково-орієнтовану.

Автором запропоновано до першої (соціальної) підсистеми віднести установи і організації, що мають державне фінансування, або знаходяться на самофінансуванні, і за видами економічної діяльності розділені на державне управління, освіту, охорону здоров'я, соціальну допомогу та ін. Основна їх діяльність спрямована на надання відповідних соціальних послуг територіальній громаді.

До другої (економічної) підсистеми віднесено підприємства, установи та організації, які знаходяться на самофінансуванні і за видами економічної діяльності діляться на промислові, сільське господарство, будівництво,

транспорт та зв'язок, торгівлю, побутові послуги, фінансову діяльність та інші, основна діяльність яких спрямована на задоволення попиту споживача незалежно від регіону.

Управління регіональним розвитком передбачає використання форм і методів узгодження інтересів між центром і регіонами, посилення взаємозв'язку між використанням міжрегіональних та внутрішньо регіональних матеріальних ресурсів та фінансових потоків, способів удосконалення механізму державної підтримки соціально-економічного розвитку регіонів, особливо депресивних.

На нашу думку, корисними для використання у практиці побудови сучасної, стійкої, відкритої й конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки та підвищення добробуту громадян вважаємо положення, запропоновані «Стратегією сталого розвитку Харківської області до 2020 року» (далі – Стратегію), де при визначенні шляхів сталого розвитку регіону та прогнозуванні індикативних показників його досягнення використовувався сценарний підхід на основі імітаційного моделювання. Стратегію побудовано на основі програмно-цільового підходу до вирішення проблем регіону. При цьому передбачається використання проектно-орієнтованого підходу до формування та реалізації регіональних цільових програм різної спрямованості [7].

Цілі розвитку Харківської області ретельно розглядаються у світлі глобальних і національних проблем. Згідно з оцінкою економічної безпеки України за показниками її компонент доведені проблеми розвитку країни і відповідно її регіонів, що визначають цілі їх розвитку в порядку пріоритетності їх втілення, це – демографічна, науково-технологічна, макроекономічна, продовольча, фінансова, енергетична, виробнича безпека. Крім цього ставляться завдання вирішення проблем, які притаманні механізму реалізації стратегії розвитку, а саме: підняти якість і ефективність державного управління; знизити податковий тягар і запровадити реформи зі спрощення податкової системи; знизити рівень корупції та тіньового сектора економіки; зменшити перерозподіл ВВП через бюджет і вдосконалити міжбюджетні

відносини; покращити бізнес-клімат; підвищити інвестиційний імідж; покращити торговельно-економічне співробітництво з Росією.

На основі класифікації цілей здійснено ідентифікація та визначено черговість пріоритетних проблем сталого розвитку Харківської області. Проведені розрахунки сталого соціального, економічного та екологічного розвитку регіону. Підкреслюється, що обов'язковою умовою Стратегії є врахування як пріоритетів розвитку регіону, так і поглядів населення регіону (громади), для якого вона розробляється і яке буде її реалізовувати.

Стратегія містить стратегічні та операційні цілі (пріоритети) сталого розвитку Харківської області до 2020 р. В якості головної мети визначено забезпечення високої якості життя населення на основі побудови соціально-орієнтованої природозберігаючої інноваційної економіки. Головна мета реалізується через низку стратегічних цілей, які, у свою чергу, об'єднують низку операційних цілей.

Здійснено моделювання та вибір сценарію сталого розвитку Харківської області до 2020 р., визначено інструмент реалізації сценарного підходу до прогнозування можливих сценаріїв розвитку регіону - імітаційне моделювання, а саме, системна динаміка (моделювання потоків).

Для прогнозування сталого розвитку було змодельоване в декількох реальних, помірних або оптимістичних варіантах сценарії: базовий; неінноваційний, інноваційний, розвитку малого підприємництва, слідування за якими визначить шляхи вдосконалення управлінських рішень з боку регіональних органів влади.

Вважаємо, що такий приклад застосування наукових досліджень у практиці стратегічного планування можна пропонувати для широкого розповсюдження в державному регулюванні соціально-економічним розвитком регіонів по всій країні.

Економічна криза довела, що сучасні теорії розвитку потребують переосмислення та доопрацювання. У теперішній час необхідними є формування комплексного, системного підходу, врахування багатоманітності

факторів впливу на соціально-економічний розвиток країни та її окремих регіонів. Важливе значення набувають проблеми діяльності суб'єктів цього процесу, що здійснюється у певних спільнотах людей, які розташовані у визначених місцях (райони, міста, регіони, країни). Актуальним є обґрунтування нових підходів до управління соціально-економічним простором і сталим розвитком держави, потреба більш глибокого дослідження соціально-економічного розвитку окремих регіонів.

Саме дослідження вказаних вище напрямків може стати предметом подальших наукових розвідок щодо вдосконалення державного управління соціально-економічними процесами на рівні регіонів.

Список використаних джерел:

1. Дармограй В. І. Стан та тенденції соціально-економічного розвитку регіону / В. І. Дармограй // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. Серія: Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – Вип. 16. – С. 152–159.
2. Жилияев І. Б. Визначення історичного часу завершення трансформації соціально-економічної системи України / І. Б. Жилияев // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 5–8.
3. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ України на 2010 – 2014 роки [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/docs/Programa>
4. Кондіус І. С. Методика аналізу та оцінки соціальної складової стійкого розвитку регіону / І. С. Кондіус // Економічні науки. Серія: Регіональна економіка : зб. наук. пр. / за ред. проф. З. В. Герасимчук. – Луцьк : ЛНТУ, 2007. – Вип. 4 (13). – Ч. 1. – С. 170–182.
5. Маршалов А. С. Основы теории регионального воспроизводства / А. С. Маршалов, Л. С. Новоселов. – М. : Экономика, 2006. – 426 с.
6. Некрасов Н. Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы / Н. Н. Некрасов. – 2-е изд. – М. : Экономика, 1978. – 266 с.
7. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року. – Х. : Вид. Дім «Інжек», 2010. – 112 с.
8. Уманець Т. В. Методологічні аспекти управління економічним розвитком регіону / Т. В. Уманець // Регіональна економіка : наук.-практ. журн. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2006. – № 1 (39). – С. 22–35.
9. Черевко О. В. Методичні основи системного дослідження соціально-економічних процесів в регіоні / О. В. Черевко // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. Серія: Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2005. – Вип. 13. – С. 59–62.
10. Щепак В. В. Особливості соціально-економічної системи регіону / В. В. Щепак // Економіка Криму. – 2010. – № 2 (31). – С. 36–41.

Kovalchuk V. H. Objectives and criteria of socio-economic regional development.

Discussed regional development as a set of social and economic goals. The necessity of taking into account factors influencing the process of socio-economic development, a clear definition of its priorities. Provides a system of criteria (characteristics of the development) and related indicators.

Key words: goals, criteria, priorities, socio-economic development of regions.

Ковальчук В. Г. Цели и критерии социально-экономического регионального развития.

Рассмотрено региональное развитие как совокупность социальных и экономических целей. Доказана необходимость учета факторов влияния на процесс социально-экономического развития, четкого определения его приоритетов. Предлагается система критериев (характеристик развития) и соответствующих показателей.

Ключевые слова: цели, критерии, приоритеты социально-экономического развития регионов.